

La feina de les alletadores durant la baixa edat mitjana mallorquina

ESTHER CRUZ PÉREZ

1. Introducció

Dins el discurs moral que hi ha a l'Edat Mitjana sobre la maternitat, existeixen quatre episodis que es presenten com un compromís constant al llarg de la vida de les dones: la procreació, la gestació, el part i l'alletament. Són moments essencials que defineixen en gran part el significat i el sentit de ser dona. La funció nodridora havia de ser desenvolupada per totes les mares, emperò quan aquestes mancaven, l'elecció d'una dida era l'única sortida per assegurar la supervivència dels infants. No era possible concebre el món de la lactància sense la seva aportació.

Hi ha feines que passen de manera quasi anònima per la història i més si aquestes les han realitzades les dones. Una d'elles és el didatge, una feina imprescindible a un època d'elevada mortalitat infantil i on no hi havia cap substitut de la llet materna.

Les fonts documentals de les que es disposa per analitzar aquesta activitat són escasses, puntuals i succintes, com la majoria de tots els testimonis que fan referència al món laboral femení. El present article està basat en les dades extretes del *Llibre d'ingressos de personal, nins i malalts (1456-1499)*¹, el *Llibre d'ingressos i pagaments (1496-1497)*² de l'Hospital General i els contractes d'alletament trobats als protocols notariais, i pretén aportar una mica de llum a aquest camp laboral específic de les dones³.

2. Les aptituds de les dides

L'alletament era un exercici molt important i els autors medievals parlaren de quines eren les qualitats que havia d'arreplegar una nodrissa i quines eren les facultats apropiades per desenvolupar de forma adequada la seva tasca. Aquests dots cobrien diferents aspectes de la dona: estat físic, mentalitat, caràcter, imatge, costums, salut... Una bona dida no bastava amb que tingués llet. Les qualitats que també li exigien eren d'altres tipus: físiques i morals.

Entre aquestes condicions definitòries del perfil de dida, Ramon Llull destacava les relacionades amb l'estil de vida. Una alletadora havia de gaudir d'un bon estat de salut, dur un ritme de vida adequat i tenir una conducta honesta, evitant que fos *malsana i que estiga en pecat, o que haja en si mals vicis, i que sia de mala complexó, ni que tinga corrompuda la calitat ni l'alendre*⁴.

¹ ARM, H-416.

² ARM, AH-2.097.

³ Tots els exemples que apareixen a l'article sense cap nota a peu de pàgina i referència al seu lloc de procedència provenen del buidat d'ambdós llibres que pertanyen a la secció de l'Hospital General.

⁴ Ramon LLULL: *Llibre d'Evast e Blanquerna*, Edicions 62, Barcelona, 1982.

El cronista Ramon Muntaner feia èmfasi en l'experiència que arribaven a tenir aquestes dones després de varis alletaments i valorava més la coneixença que anaven adquirint amb aquesta pràctica. Això, unit a la reputació i el renom, incrementaven el potencial i vàlua de la dona. A la seva *Crònica* conta com l'infant Jaume, fill de l'infant Ferran i Isabel de Sabran, fou traslladat el 1314 des de Sicília a Perpinyà, sota la seva vigilància⁵. A la capital continental del Regne de Mallorca, li estava esperant la seva àvia, l'anciana reina Esclarmonda. Només havien passat 42 dies després del seu naixement i Muntaner va cercar una dida perquè se'n cuidàs durant el trajecte, que va durar uns dos mesos. La nodrissa triada fou la senyora Agnès d'Adri i Muntaner va comentar que *jo comanè-li lo dit senyor infant, que em paria que ella devia saber molt d'infants, pus tants n'havia haüts, e per la sua bonea e com era de bon paratge e d'honrat*. Emperò, la senyora Agnès d'Adri no fou l'única dida que acompanyà l'infant ja que el cronista va reunir altres dones. Així, *e puis haguí altres dones. E l'infant havia bona dida e ben complexionada, qui era de Catània, qui el nodria molt graciosament; e menys de la sua dida, jo n'haguí d'altres dues, qui ab llurs infants mis en la nau, per ço que si la una fallia, que les altres fossen aparellades; e per ço les hi mis ab llurs infants, estrò ops les haguéssem*⁶.

Damià Carbó⁷ es fixava més en les qualitats físiques i la pulcritud dels seus hàbits higiènics. Valorant la seva edat, considerava que no havia de ser molt vella ni molt jove, ja que a l'edat mitjana es trobava *la bondad de su leche*. A més, la dida devia ser contractada 40 dies després del seu part a fi d'aconseguir un alletament correcte.

La seva silueta també era un tret important. La composició i formació física eren fonamentals: una dida no devia ser massa prima ni massa grassa, sinó proporcionada i el seu aspecte havia de ser saludable, amb un rostre *blanco y colorado, lúcido y claro*. Les proporcions dels pits devien ser les adequades per facilitar l'alletament de l'infant. A més, la llet devia reunir el nivell de qualitat ideal: no molt aquosa ni massa espessa, de bon color, olor i sabor.

Respecte als seus hàbits, devien ser netes, benignes, cauteloses, diligents i gens tímides o tristes.

Aquesta insistència en els trets definitoris del perfil de les nodrisses reposava sobre la creença que hi havia en aquesta època que la llet era transmissora de gran part de tots els valors. Si una dida no els arpeggava, existia la possibilitat de que la criatura es contaminàs de les males aptituds de la persona que l'alimentava. Per això, Damià Carbó insistia en què *trae las costumbres el niño del ama que del padre ni de la madre*⁸.

En aquest sentit, la condició d'esclavitud o estrangeria no afectava a l'hora de signar els contractes. La necessitat feia que no hi hagués prejudicis a l'hora d'elegir una nodrissa esclava. A les fonts documentals abunden dones privades de llibertat aptes per fer de nodrisses que eren cedides pels seus amos o mestresses per alletar els infants d'altres persones. Generalment eren de nacionalitat russa, tàrtara o xarquesa. La seva condició d'esclavitud no era cap impediment per gaudir de quasi les mateixes clàusules laborals que les dones lliures.

⁵ Gabriel ALOMAR I ESTEVE: *L'infant Ferrando de Mallorca*, Biografies de Mallorquins, 16, Ajuntament de Palma, 1990, 77-78.

⁶ Ferran SOLDEVILA (pròleg). *Les quatre grans cròniques*, Editorial Selecta, Barcelona, 1971, 907.

⁷ Damià CARBÓ: *Libro del arte de las comadres o madrinas y del regimiento de las preñadas y paridas y de los niños*, Palma, 1541.

⁸ Damià CARBÓ: *Libro del arte de las comadres o madrinas y del regimiento de las preñadas y paridas y de los niños*, Palma, 1541.

3. Motius de contractació d'una dida

Existiren diverses raons que explicaven la criança dels infants per dones diferents a les seves progenitores.

L'abandonament⁹: La procreació de la descendència era la primera obligació d'una dona casada. Aquesta capacitat d'engendrar s'havia de fer sempre des del marc institucionalitzat de la família. D'acord amb la doctrina eclesiàstica, el matrimoni era l'únic àmbit on es podia practicar la sexualitat d'una manera legítima. La finalitat de la vida conjugal era la concepció i criança dels hereus/ves legítims/es. Per aquest motiu, el cos femení havia de ser controlat, ser reservat per a la fecundació del marit. La lascivitat extramatrimonial condicionava que la dona estigués exposada al perill d'un embaràs fora del marc normatiu i, per tant, no desitjat. Les mares fadrines i les dones adúlteres que es quedaven embarassades, ocultaven el seu pecat i delictes amb l'abandonament. La por a les conseqüències obligava a realitzar un acte que podia ajudar a oblidar la vergonya de l'embaràs. A l'edat mitjana la condemna de l'adulteri pesava més sobre la dona que sobre l'home. No cal oblidar la permissivitat de la que gaudien els homes a l'hora de freqüentar el bordell. Les adúlteres eren castigades per la norma legal i la mentalitat, mentre que els homes quedaven exempts de qualsevol tipus de càstig.

Juntament amb la sexualitat desordenada, un altre factor majoritari que justificava aquest acte era la pobresa. Les famílies més humils amb escassos recursos no podien fer-se càrrec d'un/a fill/a si en el moment del seu naixement estaven passant alguna penúria econòmica, com podia ser la manca de feina remunerada.

No cal oblidar que la mort o abandonament d'un/a fill/a podia suposar beneficis indirectes: fer de dida. Criades, esclaves, serventes, dones que perdien els seus fills/es... podien subsanar la pèrdua amb el guany de la venda de la seva llet.

L'abandonament estava tan estès que l'Hospital General¹⁰ va concentrar els seus esforços amb l'obertura d'una petita secció dedicada a l'atenció d'aquestes criatures. Aquest centre institucionalitzà la cura als fills/es no desitjats/des, intentant treure'ls endavant de la mateixa manera que podia fer-ho una mare amb els seus propis fills/es. Amb el seu equip de personal especialitzat (mare dels infants, dida dels infants, mare de les orades...) i la contractació de dides externes cobria els aspectes de l'alimentació, atenció i criança dels nadons. Les fonts recullen com "*pobres e folls e contrets e infants petits són alimentats, los quals si no fos lo dit spital moririen*" i que "*en dit loch són tots nodrits e alimentats per causa de les indulgències*"¹².

La mort de la mare: Un dels perills més importants que concernien a les dones era l'embaràs i el part. En general, si la vida de les dones tenia poques expectatives de ser llarga, l'índex de supervivència que tenien durant el seu període de vida fèrtil era encara menys esperançador. Un part que s'allargava massa podia causar la mort; el perill d'hemorràgies, infeccions o deshidratacions feia que cada enlluernament es veiés amb un

⁹ Esther CRUZ PÉREZ: "Els infants abandonats de l'Hospital General (1456-1499)", *BSAL*, 57, Palma, 2001, 91-104.

¹⁰ Mª José BORDOY i Esther CRUZ: "Notes per a l'estudi de l'Hospital General (segles XIV-XVI)", *Gimbernat, Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*, 37, XII Congrés d'Història de la Medicina Catalana, Pollença, 2002, 113-130.

¹¹ Francesc RIERA VAYREDA: "Les Ordinacions de l'Hospital General de 1514", *Mayurqa* 22, volum II, 1989, 495-503.

¹² ARM, AH 684, 54.

gran risc. Era molt freqüent trobar dones que estaven embarassades i, tenint por perquè li sobrevingués la mort, anticipaven els seus testaments¹³.

La necessitat de cobrir les carències maternes amb llet d'una altra dona, transferia al pare de la criatura la responsabilitat d'elegir i contractar una alletadora.

La condició social: L'edat mitjana enaltia la lactància materna. Ramon Llull¹⁴ considerava que la millor llet era la de la mare i que era preferible que l'infant fos alletat per aquesta i no per una dida. Però moltes dones d'estaments acomodats empraren a altres per alletar els/les seus/ves fills/es. Per a totes les tasques de netejar, banyar, vestir, alimentar i vigilar els nadons es comptava amb l'ajuda de criades i nodrisses. L'aportació d'aquestes fou més significativa entre nivells més destacats que entre classes socials més baixes on, per norma general, el treball es considerava més important que atendre els primogènits/es. El mateix Ramon Llull apuntava que els/les nins/es dels estaments més baixos eren més "*sans e bells*", ja que disposaven de llet materna. Tot el contrari dels fills/es de famílies més estables, que prenien llet de nodrisses.

4. Condicions laborals

Quan una dida entrava al servei d'una família, el primer de tot que s'havia de realitzar era un contracte que recollia totes les disposicions sobre la cria de la criatura i regulava diferents aspectes relacionats amb la nodrissa (condició: lliure o esclava; representant: marit, amo/mestressa; edat...), el/la contractant (estament, edat del fill/a...) i les condicions laborals (temporalització, domicili, salari i terminis...).

Aquests documents es donaven tant a l'àmbit privat, és a dir, quan a nivell particular un home cercava pel seu compte a una dida i arribava a una sèrie de clàusules amb el seu tutor que es validaven davant l'autoritat d'un notari, com al marc públic de l'Hospital General. En aquest sentit, eren els regents del centre els que recorrien a l'extens llistat de dones que tenien al seu abast quan volien sol·licitar el servei d'alguna d'elles. Aquesta àmplia xarxa incloïa un total de 270 dides, procedents tant de Ciutat com de la Part Forana.

Les parts contractants

Durant l'elaboració del contracte, la dida actuava com un simple subjecte pacient: era lliurada pel seu representant, el seu home o amo a una nova família per iniciar temporalment la seva tasca nodridora.

Les alletadores sempre eren dones de, filles de, germanes de o parentes de i en la majoria dels casos estaven casades o maridades. Molt poques vegades sortien sense fer cap referència masculina i si ho feien eren sobretot, vídues. Per exemple, Antònia era alletada per Caterina Riera, una vídua que vivia prop del Bany d'en Granada; i Joana Magdalena, per Eulàlia Verí, vídua i habitant de Montuïri.

La major part de les dides apareixien sota la nominació de l'home, fins a l'extrem que s'ha trobat amb certa freqüència l'omissió del nom de la dida i la seva directa substitució per l'apel·latiu masculí. Així, "*Joan Jaume fou lliurat a Gabriel Promès de Felanitx*".

¹³ Treball en vies d'investigació.

¹⁴ Ramon LLULL: *Llibre d'Evast e Blanquerna*, Edicions 62, Barcelona, 1982.

En altres casos era la pròpia lactant qui es llogava, sense intercessió de cap altra persona. Així, el 1454 l'esclava tàrtara Llúcia, setmanera del ciutadà Gabriel Genovard, es llogà al mateix amo per alletar el seu fill a canvi de 20 lliures anuals¹⁵. Les esclaves passaven a servir com a dides als seus propis propietaris i aquest canvi en l'activitat laboral de l'esclava havia de reflectir-se en el contracte. El 1466 fou la mateixa Maria, esclava grega i antiga serva del difunt Antoni Bramona d'Alaró, qui es col·locà amb el tintorer Bartomeu Gil durant un any i mig per alletar el seu fill¹⁶. Després de la mort del seu propietari, l'al·letament era una sortida a la seva situació de desemparada. A vegades, eren altres persones properes als pares dels infants els qui assumien la representació d'aquests en els contractes. El 1470, Elisabet, dona d'Antoni Pelegrí, saboner, fou contractada per Gabriel Muntaner, mercader i procurador de Guillem Busquets, mercader i absent del Regne, per alletar a Joaneta, filla del dit Busquets, durant un any a canvi de 24 lliures anuals i una túnica¹⁷.

L'altra part contractant era l'amo, el pare de la criatura. Mai apareixien dones sol·licitant els serveis de les dides. Es comprometien a complir amb les condicions signades als contractes.

Respecte a les dides, la mitjana d'edat estava entre 19 i 30 anys. De totes maneres és una dada imprecisa i aproximativa, ja que són molts pocs els contractes que recullen l'edat de les dones. Antònia tenia 19 anys quan entrà a casa de Ferrer de Galiana, donzell¹⁸. Maria tenia 25 anys quan fou contractada per Gabriel Muntaner el 1450¹⁹.

Els compromisos de les dides

Lloc: La dida havia de realitzar l'al·letament a casa de l'amo o mestressa. En el cas de les alletadores de l'Hospital, aquesta tasca la feia la dona a la seva pròpia casa.

Temps: La duració del contracte era molt variable. Als casos particulars oscil·laven entre un i tres anys. Caterina, esclava xarquesa de Simó Grasset, alletà el fill de Francesc Aixaló, secretari reial, durant dos anys²⁰. El mateix temps va estar Maria, esclava d'Anneta, dona de Pere Brulio, mercader²¹. En canvi, Maria alletà el fill de Bartomeu Gil durant un any i mig²².

En el cas de l'Hospital, la situació era diferent. Al llarg del seu alletament, un infant no tenia sempre la mateixa dida, sinó que, el més normal, era que en tingués successivament més d'una. Els registres apunten com els nadons *eren mudats* després d'un cert temps, és a dir, eren tornats i lliurats a una altra nodrissa. Sovint, aquest fet es tornava a repetir. Així, Nicolau Nadal va tenir 4 dides: amb Joaneta, muller de Damià Bestard de Binissalem estigué uns tres mesos; després passà a Joaneta, dona de Gaspar Adrover amb la que va estar un mes i mig; en tercer lloc, amb Francina, dona del boter Traquo estigué 10 dies, fins que darrerament, Francina, la dona de Bernardí Font de Felanitx, es va quedar amb ell.

¹⁵ ARM, Prot. M-178, 38.

¹⁶ ARM, Prot. P-2.511, 90.

¹⁷ ARM, Prot. P-2.507, 96v.

¹⁸ ARM, Prot. P-2.528, 55v.

¹⁹ ARM, Prot. P-2.507, 60v-61.

²⁰ ARM, Prot. P-4.770, 49.

²¹ ARM, Prot. P-2.507, 60v-61.

²² ARM, Prot. P-2.511, 90.

La freqüència temporal entre dida i dida era oscil·lant i l'interval podia variar molt, anant des de dies fins a mesos. Aquests canvis es feien tal vegada perquè el període de la dona que alletava finalitzava i no es renovava el contracte, per la manca de llet, per embaràs, per malaltia o mort del marit o per la falta de cura per part de la dida.

Els infants eren retornats a l'hospital no només per ser mudats, sinó també perquè estaven malalts, no eren ben atesos, morien o perquè ja estaven desmamats. Així, la filla de mossèn Gaspar Comas fou tornada morta l'11 d'agost de 1493, mentre que Joana Polònia fou tornada deslletada el 18 de juliol de 1493.

Entre els pocs casos de nins/es desmamats/des amb dates es troba Joana Apol·lònia, que fou donada l'11 de novembre de 1492 i tornada el 18 de desembre de 1493. Per tant, estigué amb una dida de l'Hospital més o menys un any. En segon lloc, Cília fou alletada durant dos anys, des del 2 d'abril de 1492 fins al 8 de gener de 1494.

La lactància devia perllongar-se fins al voltant dels tres anys, però això podia dependre de diferents factors com la classe social i el sexe. Potser, el deslletament de les nines era més primerenc. A més, aquest podia donar-se abans del moment indicat. Així, entre les famílies menys acomodades, el nou fill suposava l'ocupació del lloc del germà, de l'anterior.

Hi havia fortes penes que condemnaven a aquelles persones que volien desmamar l'infant abans del temps establert. El 1484²³, els procuradors reals varen publicar uns privilegis que deien "*Que tota dida quis afectuara ab aquell preu que en l'any predit ha apres e qui contrafara, perdrà la soldada e pagarà de ban seixanta sous*".

Tipus de criança: No hi havia cap substitutiu de la llet materna, i els infants podien mamar durant molt de temps. Sant Vicent Ferrer recomanava a les mares que alletessin els nens i nines per elles mateixes fins els tres anys. Si bé això no sempre es complia, altres investigacions han trobat infants que eren alletats durant més de dos anys, i continuaven prenent el pit, encara que no com únic aliment, durant més temps²⁴. D'aquesta manera, el deslletament es produïa en dues etapes: fins als dos anys, el nadó era alimentat amb llet i, després, aquesta es combinava amb altres aliments. Ramon Llull apuntava al *Llibre d'Evast e Blanquerna*²⁵ com el matrimoni va alimentar a Blaquerna durant el primer any de vida només amb llet materna, ja que creia que a aquesta edat el nin no podia menjar altre tipus d'aliments com eren les sopes de pa amb llet i oli. Més endavant assenyalava com als 8 anys, Blaquerna prenia per esmorzar carn rostida i flaons per berenar, fet que provocà l'enuig d'Evast ja que creia que *els infants no deu hom donar a almorzar dematí, sinó pa tan solament, perquè no s'avesen a ésser golós ni llèpols, e perquè no perden la sabor de menjar en taula quan és hora de dinar*.

Per altra banda, a *Doctrina Pueril*²⁶ deia que quan l'infant era més gran, quan ja sabia córrer i jugar, era convenient donar-li pel matí i per berenar pa si en demanava. La carn i la fruita només la podia prendre a l'hora de dinar. Recomanava menjar segons la condició i "*la riquesa de lur pare*" i evitar els vins massa forts o dolços o salses pesades, ja que eren danyosos per als infants.

²³ ARM, RP-50, 37.

²⁴ Teresa-Maria VINYOLÉS I VIDAL: *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Barcelona, 1985, 216.

²⁵ Ramon LLULL: *Llibre d'Evast e Blanquerna*, Edicions 62, Barcelona, 1982.

²⁶ Miquel FONT (editor): *Obres de Ramon Llull*, 1, Mallorca, 1986.

Al seu llibre, Damià Carbó²⁷ suggeria donar llet a l'infant tres vegades al dia i tres vegades a la nit, sempre respectant els espais entre presa i presa per evitar indigestions o altres malalties i no forçar al nin/a en cas de no tenir gana. Igualment, escrivia que era convenient canviar l'alimentació del nin/a en creixement i donar-li pa, vermell d'ou, brou de pollastre, fruita i vi aiguat. A més, era menester que mengés de 3 a 4 vegades al dia: al dematí (pa, saïm, fruita), per dinar (carn, peix, ous), per berenar (pa) i per sopar (igual que per dinar)²⁸.

La dida estava normalment ben pagada, però tenia unes obligacions. No només s'encarregava de l'alimentació, sinó també de netejar l'infant i de mudar-lo, així com de iniciar la primera fase de la seva educació. Durant el temps que romania el nadó a casa seva, aquest/a depenia totalment de les dites dones. Elles eren les encarregades de ensenyar-los a parlar, a caminar i a comprar-los tot el necessari per al seu manteniment. A Barcelona, l'Hospital era l'encarregat d'assumir aquestes despeses i s'ocupava de donar a les dides els vestits i els medicaments que els infants necessitaven²⁹. És lògica la relació d'afectivitat que es podia establir entre la dida i el nin. De vegades, la vinculació entre el nin i la nodrissa debilitava l'amor dirigit cap a la mare.

La prioritat del nadó alletat sobre el propi fill/a o sobre qualsevol altra: Encara que era un ofici ben remunerat, suposava per a la dida arriscar la salut dels seus descendents ja que la seva feina posava en perill la vida d'aquests/tes pel fet d'haver de compartir el seu aliment amb el nin/a a la qual la dona estava llogada o haver de ser desmamat abans.

Abstenció sexual: La dona havia d'abstenir-se de tenir relacions sexuals per la possibilitat que quedés embarassada, donat que en aquest casos la llet arribava a deteriorar-se o disminuir. Com es pensava que a través de la llet es transmetien característiques de la personalitat a la criatura, també es creia que si la dona mantenia relacions sexuals durant el període d'alletament, podia alterar-se la llet i, en conseqüència, provocar malalties o la mort de l'infant. Les dides també eren responsables dels accidents o ferides de les criatures i els seus pares podien dur-les a judici per això.

Consentiment del marit: Les dides acomplien la seva feina amb l'aprovació del marit per evitar certs problemes. El principal d'ells és que les dides no podien mantenir relacions sexuals amb els seus marits, ja que tenien la possibilitat de quedar embarassades i això podia repercutir negativament en la qualitat i en la quantitat de la llet. Quan la dida no acomplia aquesta condició era castigada amb una multa econòmica i, per això, s'explicaria també perquè són els marits i no sempre les dones els que apareixen a la documentació. Els privilegis de 1484³⁰ abans esmentats acordaven que tota dida que fes la seva feina sense que el seu marit ho sabés perdria el seu salari i pagaria una multa de 60 sous (*Que tota dida qui nodrirà infant d'altri e fa affermando un any o annes o a setmanes ab voluntat de son marit que no farà part d'ell ne d'altri e qui voldrà, perdrà la soldada e pagarà de bon seixanta sous*).

²⁷ Damià CARBÓ: *Libro del arte de las comadres o madrinas y del regimiento de las preñadas y paridas y de los niños*, Palma, 1541.

²⁸ Antoni CONTRERAS MAS: "La atención médica en la crianza de los niños: alimentación y cuidados del recién nacido en la obra de Damián Carbón (Palma, 1541)", *Medicina Balear*, 9, Palma, 1994, 40-48.

²⁹ Maria-Teresa VINYOLES I VIDAL, Margalida GONZÁLEZ BETLINSKI: "Els infants abandonats a les portes de l'Hospital de Barcelona (anys 1426-1439)", *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, 2, Barcelona, 1981-1982, 211.

³⁰ ARM, RP-50, 37.

Període de prova: Si el contractant no estava satisfet amb els serveis prestats, podia incomplir el període de contracte i substituir la dida. El 1454 es redactà el contracte pel qual Jaume Mesquida de Porreres, antic esclau de Gabriel Mesquida i aleshores en condició de franc i alforre, col·locava a la seva dona Margalida a casa de Perot Pardo a Ciutat, membre d'una coneguda nissaga de jueus conversos. El document el van subscriure el dit Jaume i Violant, dona de Gabriel Pardo i mare de Perot. El contracte es signà per una any per alletar el fill de Perot, arran la mort de part de la seva muller. Entre les condicions consta que si dins un mes la dona Margalida no li plaïa al referit Perot, aquest la podria cessar en el seu quefer pagant només el salari corresponent a la mesada. En canvi, si li anava bé li pagaria la quantitat de 30 sous mensuals, equivalent a 18 lliures a l'any. A més, la família Pardo es comprometia a alimentar la dida³¹.

Caterina, vídua del mariner Miquel Lladó va llogar a Ferrer de Galiana, una esclava lactant el 20 de juny de 1453³². Sembla que no va estar contenta amb les habilitats de la dida i la va reemplaçar per una altra. Així, el 20 de novembre del mateix any, apareix fent un contracte amb Miquel Maixella demanant-li una nova nodrissa³³. Les dues esclaves varen ser contractades per un any, però mentre la primera havia de rebre 22 lliures, el salari de la segona s'estipulà en 24 lliures.

5. Remuneracions

Els contractes podien cobrir diversos tipus de retribucions: les econòmiques, les assistencials o el lliurament d'objectes d'ús personal.

A tots els acords signats davant notari s'obligava al contractant a proporcionar aliment i beguda a la dona, però també vestit i calçat. Margalida, esclava tàrtara lactant, rebé dues camises i dos vels cada any³⁴, mentre que Caterina, alforra xarquesa de Nicolaua, dona d'Arnau Mestre, ciutadà, guanyà una túnica, dues camises, dos vels i dues flassades³⁵. A diferència de les alletadores que firmaven contractes de didatge particulars, les dides de l'Hospital només rebien un salari en metàl·lic, sense cap tipus de compensació en peces de roba.

Entre les clàusules també s'especificava que la dida devia ser atesa fins i tot quan estava malalta.

Els salaris

La base de l'economia familiar la constituïa la maximització dels ingressos familiars, és a dir, les aportacions de tots els seus membres. Les xifres guanyades per les dides no havien de ser menyspreades per les famílies amb mancances econòmiques. La pobresa era una bona raó per dedicar-se a la cria dels infants d'altres.

Si es realitzava la tasca d'alletament de la manera acordada, la dida rebia una paga com qualsevol altre treballador/a.

Els preus s'estipulaven a l'hora del contracte i no es podien veure's sotmesos a augments o reduccions durant el transcurs de l'alletament. El 1481, un real privilegi

³¹ Maria BARCELÓ CRESPI: ...*Sobre Porreres*, Porreres, 2001, 204.

³² ARM, Prot. P-2528, 55v.

³³ ARM, Prot. P-2528, 105v.

³⁴ ARM, Prot. P-2526, 75.

³⁵ ARM, Prot. M-174, 72v.

Període de prova: Si el contractant no estava satisfet amb els serveis prestats, podia incomplir el període de contracte i substituir la dida. El 1454 es redactà el contracte pel qual Jaume Mesquida de Porreres, antic esclau de Gabriel Mesquida i aleshores en condició de franc i alforre, col·locava a la seva dona Margalida a casa de Perot Pardo a Ciutat, membre d'una coneguda nissaga de jueus conversos. El document el van subscriure el dit Jaume i Violant, dona de Gabriel Pardo i mare de Perot. El contracte es signà per una any per alletar el fill de Perot, arran la mort de part de la seva muller. Entre les condicions consta que si dins un mes la dona Margalida no li plaïa al referit Perot, aquest la podria cessar en el seu quefer pagant només el salari corresponent a la mesada. En canvi, si li anava bé li pagaria la quantitat de 30 sous mensuals, equivalent a 18 lliures a l'any. A més, la família Pardo es comprometia a alimentar la dida³¹.

Caterina, vídua del mariner Miquel Lladó va llogar a Ferrer de Galiana, una esclava lactant el 20 de juny de 1453³². Sembla que no va estar contenta amb les habilitats de la dida i la va reemplaçar per una altra. Així, el 20 de novembre del mateix any, apareix fent un contracte amb Miquel Maixella demanant-li una nova nodrissa³³. Les dues esclaves varen ser contractades per un any, però mentre la primera havia de rebre 22 lliures, el salari de la segona s'estipulà en 24 lliures.

5. Remuneracions

Els contractes podien cobrir diversos tipus de retribucions: les econòmiques, les assistencials o el lliurament d'objectes d'ús personal.

A tots els acords signats davant notari s'obligava al contractant a proporcionar aliment i beguda a la dona, però també vestit i calçat. Margalida, esclava tàrtara lactant, rebé dues camises i dos vels cada any³⁴, mentre que Caterina, alforra xarquesa de Nicolaua, dona d'Arnau Mestre, ciutadà, guanyà una túnica, dues camises, dos vels i dues flassades³⁵. A diferència de les alletadores que firmaven contractes de didatge particulars, les dides de l'Hospital només rebien un salari en metàl·lic, sense cap tipus de compensació en peces de roba.

Entre les clàusules també s'especificava que la dida devia ser atesa fins i tot quan estava malalta.

Els salaris

La base de l'economia familiar la constituïa la maximització dels ingressos familiars, és a dir, les aportacions de tots els seus membres. Les xifres guanyades per les dides no havien de ser menyspreades per les famílies amb mancances econòmiques. La pobresa era una bona raó per dedicar-se a la cria dels infants d'altres.

Si es realitzava la tasca d'alletament de la manera acordada, la dida rebia una paga com qualsevol altre treballador/a.

Els preus s'estipulaven a l'hora del contracte i no es podien veure's sotmesos a augments o reduccions durant el transcurs de l'alletament. El 1481, un real privilegi

³¹ Maria BARCELÓ CRESPI: ...*Sobre Porreres*, Porreres, 2001, 204.

³² ARM, Prot. P-2528, 55v.

³³ ARM, Prot. P-2528, 105v.

³⁴ ARM, Prot. P-2526, 75.

³⁵ ARM, Prot. M-174, 72v.

apuntava “*que tota dida que se pusiere para criar algun infante hasta que se le haya quitado la leche, no pueda tomar mas precio que el que hubiere ajustado en el primer año, y si contrahiciere pierda la soldada*”³⁶.

Respecte als diners guanyats, no hi ha un criteri establert, segurament perquè el salari depenia de múltiples factors: duració contracte, tipus d'alletament, qualitat dels serveis prestats, edat de la criatura... Generalment es cobrava cada mes, emperò hi havia vegades que els salaris eren rebuts després d'haver realitzat la feina durant un parell de vegades. A més, no sempre aquesta temporalització es respectava. Això es dedueix perquè les dides de l'Hospital no rebien sempre la mateixa quantitat ni cobraven cada mes, sinó que les xifres variaven molt i els mesos s'anaven alternant. No s'ha pogut establir, per tant, cap període cronològic que arreglari les variacions en la paga de les dides públiques, donat que també només es disposa de la documentació de dos anys (1496 i 1497).

També influïa en la quantitat el fet de que la dida se'n portés l'infant a casa seva, circumstància que la feia incrementar. Un altre factor a tenir en compte era l'edat de la criatura. El salari canviava entre els primers mesos de vida del nen/a i a partir de l'any i mig o els dos anys³⁷. Durant el primer període, el nen/a rebia només com aliment la llet materna i, per això, la dida cobrava més diners, al voltant dels 16'5 sous al mes. En una segona fase, la llet es combinava amb altres aliments i el salari podia disminuir fins a la meitat. A més, també hi havia els casos del nins/es més grandets/tes que no eren alletats/des per la dida, sinó que es posaven a fer feina a les seves cases a canvi de les seves atencions.

A les fonts de l'Hospital, s'han documentat tres casos a partir dels quals sí ha estat possible esbrinar el salari base. Així, Caterina Nigrà va rebre el seu salari en “*dues mesades*” d'1 lliura i 10 sous cada una; Madò Francina cobrà 28 sous per “*la mesada de juliol qui fina a finch agost*”, és a dir, 14 sous per mes; i la dona de Gabriel Rosselló guanyà 1 lliura i 10 sous per un mes de feina. Per la mateixa tasca, la dona Galmés va obtenir 7 sous. Per tant, la mitjana estava entre 20-25 sous al mes.

Es pot establir la mateixa mitjana de 20-25 lliures anuals o 20-30 sous mensuals en els casos de nodrisses particulars. Caterina, dona de Felip Casselles, va alletar a Pràxedis, filla del metge Guillem Caldentey per 28 sous al mes³⁸. Respecte a les esclaves, sembla que el fet de ser una dida mancada de llibertat no suposava patir una disminució salarial en les mensualitats: el salari que rebien estava perfectament equiparat al de la resta de les dides lliures, emperò alguns contractes especifiquen que els diners no passaven a la nodrissa, sinó a la seva mestressa. Juliana, esclava setmanera de Clara, dona de Joan Bragossa, sabater, es llogà amb Joan Amades, gerrer per alletar el seu fill. Aquest devia mantenir-la tant sana com malalta i lliurar a la dona Clara 30 sous a la setmana³⁹.

En els casos de varis alletaments cada dona de llet de l'Hospital cobrava el seu corresponent salari però s'ha observat que hi havia dides que pel mateix temps de lactància rebien xifres diferents. Així, Anna tenia dues dides, la dona de Joan Rafel i la de Jaume Abrines. Mentre la primera va cobrar 1 ducat d'or, la segona va rebre 15 sous. Igualment, l'infant Llorenç tenia també dues dides a la seva disposició: la dona del senyor Pau

³⁶ Álvaro CAMPANER Y FUERTES: *Cronicón Maioricense*, Palma de Mallorca, 1967.

³⁷ Maria-Teresa VINYOLÉS I VIDAL, Margalida GONZÁLEZ BETLINSKI: “Els infants abandonats a les portes de l'Hospital de Barcelona (anys 1426-1439)”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, 2, Barcelona, 1981-1982, 224.

³⁸ Onofre VAQUER. *L'esclavitud a Mallorca (1448-1558)*, Institut d'Estudis Balearics, Palma, 1997.

³⁹ ARM, Prot. M-235, 63.

Ballester va rebre 8 sous el 16 d'agost de 1496 i la dona del senyor Joan Roig, 2 lliures al dia següent.

A la majoria dels casos, qui cobrava era el marit. Així, a quasi tots els registres de l'Hospital apareixen rebent el salari de les seves respectives esposes, fet que indica el control que exercia el mascle damunt els guanyos obtinguts per la dona. Sembla com si aquesta no tingués la possibilitat d'administrar el seu salari, ja que el seu espòs estava per això. Emperò la presència del marit a l'hora de rebre el salari també s'explicaria pel fet de què, en el cas dels matrimonis de la Part Forana, l'home era el qui es desplaçava amb més facilitat a la ciutat, donat que la dona havia de quedar a casa alletant l'al·lot/a. Les *Ordinacions de l'Hospital General*, ja esmentades, recullen com totes les dones de llet que volien cobrar el seu salari havien d'acudir-hi personalment. Aquelles que vivien a Ciutat venien amb l'infant per demostrar la correcta realització de la feina. En canvi, les que vivien a la Part Forana havien de portar un document firmat pel vicari o el batlle, els quals donaven testimoni que la dida acomplia la seva tasca d'alletadora.

6. Reflexions finals

L'anàlisi del món de la lactància s'ha desglossat entre l'àmbit privat i públic. No obstant, les reflexions duen a afirmar que no hi havia moltes diferències entre ambdós nivells. Sembla que era un ofici de fàcil accés, sempre i quan es respectaven les clàusules de les normatives. Només les esclaves tenien un ingrés limitat entre les orades de l'Hospital, fet que resulta curiós ja que entre els contractes de didatge particular, les esclaves eren les que més abundaven. Una altra diferència era el lloc del nodriment. Les públiques ho feien als seus domicilis, mentre que entre les privades era més freqüent realitzar-lo a la casa de l'infant, encara que no sempre. Respecte al salari, pràcticament no hi ha diferències (20-30 sous mensuals), llevat que les dides públiques no rebien cap tipus de vestimenta com a compensatòria. Tenien les mateixes responsabilitats i patien les mateixes penes en cas d'incomplir amb els compromisos signats.

No es pot establir un criteri uniforme sobre el salari guanyat, ja que sobre ell influeix tota una sèrie de factors: duració, tipus de servei... Però si les mitjanes abans realitzades poden servir com a referents, es pot establir certa comparació entre el treball de les dides i altres sectors laborals, com pot ser el cas de les dones dedicades al servei domèstic. Hi ha clares diferències entre ambdós àmbits laborals (edat de les contractants, duració del contracte, tipus de servei...), però si ens atenem a les condicions econòmiques, es poden observar les òptimes condicions salarials de les que gaudien les dides. Els estudis realitzats a l'àrea mallorquina⁴⁰ demostren que en la majoria dels casos les serventes cobraven un salari que girava al voltant d'una lliura per any treballat. Basta comparar aquesta quantitat amb el salari mensual de la dida, que oscil·lava, com ja s'ha esmentat, al voltant de 20-30 sous al mes.

El paper de la dida fou molt important en aquells temps, ja que era l'única manera d'alimentar els nadons petits si la mare no podia o no volia criar-los. No havia cap substitut de la llet materna i les dides ocupaven el lloc deixat per les mares. Algunes persones foren conscients del valor de la seva figura i no s'oblidaren d'elles a l'hora de fer els seus testaments. Aquestes dones s'encarregaven d'alletar a les criatures durant un període que es podia estendre fins els tres anys, creant-se un vincle entre ella i l'infant molt més fort que amb la pròpia mare. Tan proper era aquest lligam que, ja d'adults/tes, les recordaven amb

⁴⁰ Maria BARCELÓ CRESPI; Mª Antònia FERRER: "El servicio doméstico femenino en la Mallorca bajomedieval", *El trabajo de las mujeres. Pasado y presente*, Málaga, 1996, 218-232.

agraïment i les donaven diners i béns en recompensa a la seva dedicació. És el cas d'Agnès de Pacs que el 1483 va deixar 20 sous a la dida Magdalena que es va encarregar d'alletar el seu nét, Nicolau Joan de Quint i 40 sous a la dona Joana que va fer el mateix però amb el seu besnét Antoni de Quint⁴¹. És una mostra de l'estimació i apreciació devers la feina insubstituïble d'aquestes dones, dels llaços sentimentals que es poden establir a partir de la seva tasca, així com del seu reconeixent dins la societat en general. Algunes dides tingueren problemes a l'hora de rebre aquestes deixes. Així el 1426 a instància de Nicolaua, dida del ciutadà Macià Dolcet, es demanà al fill hereu d'aquest, Bernat Dolcet, que li lliuràs les 5 lliures que va fer el seu pare al seu favor⁴².

La feina de nodrissa no es limitava tant sols a l'alletament. La dona arribava a establir altres tipus de llaços amb els infant. És el cas de Jaumeta, que passà a la casa de la muller d'en Mateu Vallfogó de Sineu, que es va comprometre a tenir-la fins als 18 anys, donar-li marit i una ajuda econòmica de 40 lliures⁴³.

Respecte a les dides públiques, no se sap com funcionava el sistema de la seva contractació, emperò sembla que l'hospital mai tingué problemes a l'hora de trobar una dona disposada a alletar un nin abandonat a canvi d'un salari, tant de la Ciutat com de la Part Forana.

Cal apuntar la bona articulació i el bon funcionament de l'Hospital en la tasca de l'alletament. En tot moment, el centre disposava de personal per controlar tots els aspectes relacionats amb aquesta feina. Des del notari racional, que s'encarregava d'arreglar tota la informació referent als infants i apuntar-la als seus corresponents registres, passant per la *mare dels infants*, que assumia la responsabilitat de dur endavant tot el relacionat amb la vigilància, el vestit i l'aliment dels nins, així com de mantenir el contacte amb les respectives dides, i finalitzant pels *regents* de l'Hospital, presents sempre a l'hora del pagament dels salaris. Tot es feia amb la presència i intervenció d'uns responsables molt competents i coneixedors de la tasca que havien de dur a terme. Per això, devien estar assabentats de qualsevol circumstància que afectàs als infants.

Respecte si era valorada la infància, tenir descendència era important, però això no implicava sempre que s'apreciàs als fills. Tenir un fill suposava continuar l'espècie, assegurar el patrimoni o un segur de vellesa. Sembla que pesava la idea que els nins eren valorats per allò que arribarien a ser, a fer o proporcionar. No obstant, tampoc es pot negar que els pares no estimaven els seus fills.

Finalment els documents analitzats també permeten esbrinar si hi ha qualche indici que mostrí que les nines estigueren més afectades que els nins a l'hora dels abandonaments. És probable que a l'hora del nèixer, una dona fos pitjor rebuda que un mascle. Aquesta diferència explicaria, en part, la distinta acollida dels nou nats per la família: els nins eren desitjats, donat que perpetuaven el llinatge i el nom patern. Amb tota probabilitat, moltes nines foren, més o menys conscientment, rebutjades.

⁴¹ Maria BARCELÓ CRESPI: "Agnès de Pacs i l'entorn humanista", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, Palma, 10, 2000, 35.

⁴² Joan ROSSELLÓ LLITERAS: "Recurs dels menestrals a la justícia eclesiàstica durant l'època medieval (1356-1429)", *La manufactura urbana i els menestrals (segles XIII-XVI)*, IX Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, 1990, 329-355.

⁴³ ARM, H-416.

Resum

De l'estudi de la documentació antiga de l'Hospital General, fundat el segle XV, conservada a l'Arxiu del Consell de Mallorca (ACM) ha estat possible enllestir el present treball entorn a les alletadores medievals mallorquines. Els textos mèdics de l'època, en especial el tractat de Damià Carbó, complementa la informació de tal manera que permet establir un complet panorama de la funció social desenrotllada per les dones que es dedicaren a tal funció, de veres fonamental dins la societat de l'època.

Abstract

Gracias al estudio de la antigua documentación del Hospital General, fundado en el siglo XV, y que se conserva en el *Arxiu del Consell de Mallorca* (ACM) ha sido posible redactar el presente estudio acerca de las nodrizas medievales en Mallorca. Los textos médicos de la época, en especial el tratado de Damià Carbó, complementa la información de tal manera que permite establecer un completo panorama de la función social desempeñada por las mujeres que se dedicaron a tal función, de veras fundamental en el seno de la sociedad de la época.